

EBÜ ALİ el-FÂRİSİ

BİBLİYOGRAFYA :

Ebû Ali el-Fârisî, *el-Hüccce li'l-kurrâ'î's-seb'â* (nşr. Bedreddin Kahvecî — Beşir Cüveycâtî), Dimaşk 1404/1984, nâşirlerin mukaddimesi, I, 25-45; a.e. (nşr. Ali en-Necdî Nâsif v.dğr.), Kahire 1403/1983, nâşirlerin mukaddimesi, I, 1-39; a.mlf., *el-Mesâ'ilü'l-Askeriyyât* (nşr. İsmâil Ahmed Amâyire), Amman 1981, nâşirin mukaddimesi, s. 1-21; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist* (Şüveymî), s. 290-292; a.e. (Teceddüd), s. 69; İbn Cinnî, *el-İşâ'î's*, Kahire 1952, I, 91, 92, 243, 277; II, 133; III, 328; a.mlf., *el-Muhtesib*, Kahire 1386/1966, I, 34, 186, 197; Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, VII, 275-276; İbnü'l-Enbârî, *Nüzhetu'l-elibbâ'*, Kahire, ts., s. 315-317; Yâkût, *Mu'cemü'l-üdeba'*, VII, 232-261; İbnü'l-Kiftî, *İnbâhür-ruvât*, I, 273-275; İbn Halikân, *Vefeyât*, II, 80-82; Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ'*, XVI, 379-380; a.mlf., *Mizânü'l-îtidâl*, I, 480-481; Safedî, *el-Vâfi*, XI, 376-379; İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, I, 206-207; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, Beyrut 1390/1971, II, 195; Sü-yûtî, *Buğyetü'l-vu'ât*, I, 496-498; Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'âde*, I, 170-172; *Keşfü'z-zunân*, I, 131, 212-213, 384; II, 1142, 1179, 1448, 1462, 1667; Brockelmann, *GAL*, I, 113; *Suppl.*, I, 175-176; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifîn*, III, 200-201; Sezgin, *GAS*, IX, 101-110; Şevki Dayf, *el-Medârisü'n-naḥviyye*, Kahire 1968, s. 255-265; Ömer Ferruh, *Târîhu'l-edeb*, II, 536-538; *A'yânü's-Şî'a*, V, 7-13; Zirîklî, *el-A'lâm* (Fetullah), II, 179-180; Kays Â-i Kays, *el-İrâniyyân*, I/1, s. 188-197; Mahmûd Huseynî, *el-Medresetü'l-Bağdâdiyye ft târîhi'n-naḥvi'l-Ârabî*, Beyrut 1407/1986, s. 260-318; Abdülfettâh İsmâil Şelebî, *Ebû 'Alî el-Fârisî: ḥayâtühü ve âşâruh*, Cidde 1409/1989; Yahyâ Mir Alem, "Kitâbü'l-İzâh: mekânetühü ve ḥaşâ'ışuh", *MMLADm.*, LXVIII/2 (1993), s. 303-316; C. Rabîn, "al-Fârisî", *EI*² (Fr.), II, 821; I. Abbas, "Abû 'Alî el-Fârisî", *EI*, I, 257-258.

MEHMET REŞİT ÖZBALIKÇI

EBÜ ALİ el-FÂRMEDİ

(أبو علي الفارمدي)

Ebû Ali Fazl b. Muhammed el-Fârmedî
(ö. 477/1084)Nakşibendî silsilesinin
önemli süflerinden biri.

401'de (1010-11) Tûs yakınındaki Fârméd (Fârméz) köyünde doğdu. Rûknü'l-İslâm, el-mürşid, kutbü'z-zamân ve şeyhü'l-meşâyih gibi unvanlarla anılır. İlk öğrenimini doğduğu köyde yaptıktan sonra Nişâbur'a giderek meşhur sûfî müellif Abdülkerîm el-Kuşeyrî'nin medresesine girdi ve kısa sürede en seçkin öğrencilerinden biri oldu; özellikle vaaz ve hitabet tarzının tesirinde kaldı. Fârmedî'nin son derece güzel ve etkileyici konuştuğunu söyleyen Abdülgâfir onun vaaz meclislerini, çeşit çeşit biçek açan meyve ağaçlarıyla dolu bir bahçeye benzetir (*Târîhu Nisâbur*, s. 628).

Tasavvuf konusunda da Kuşeyrî'den faydalanan Fârmedî, Nişâbur'a gelen Ebû Saîd-i Ebû'l-Hayr'ı ziyaret etti ve ilk görüşmesinde kuvvetli bir şekilde tesirinde kalarak büyük bir sevgiyle ona bağlandı; sohbet ve semâ meclislerine devam etti. Ebû Saîd Nişâbur'dan ayrılınca üstadı Kuşeyrî'nin huzuruna çıkarak kendisinde meydana gelen ruhî gelişmeleri anlattı. Fakat Kuşeyrî ona ilim öğrenmeye devam etmesini tavsiye etti. İki üç yıl sonra tasavvufa meyli gittikçe arttığından üstadının izniyle medreseden ayrılarak bir tekkeye yerleşti; bir süre mücadele ve riyâzetle meşgul oldu. Bir gün kendisinde zuhur eden mânevî halleri Kuşeyrî'ye anlatınca üstadı, ulaştığı bu mertebeden sonra ona yardımcı olamayacağını, zira kendi mertebesinin onunkinden daha yüksek olmadığını söyledi. Yeni bir mürşide ihtiyacı bulunduğunu anlayan Fârmedî, ününü duyduğu Ebû'l-Kâsım el-Cürcânî ile görüşmek üzere Tûs'a gitti. Cürcânî'nin yanında mücadele ve riyâzet dönemini tamamladıktan sonra vaaz vermek için icâzet aldı. Dili ve gönlü açıldığından olağan üstü güzel ve etkili konuşmalar yapmaya başladı. Bir ara Tûs'u ziyaret eden Ebû Saîd-i Ebû'l-Hayr ile bir kere daha görüşme fırsatı buldu. Nakşibendî silsilesinin önemli simalarından olan Ebû'l-Hasan el-Harakânî'den de faydalandı. Kuşeyrî'nin kızıyla evlenen Fârmedî 477'de (1084) Tûs'ta vefat etti. Bazı kaynaklar vefat tarihini 472 (1080) olarak vermektedir. Fârmedî'nin Ebû'l-Mehâsin Ali, Ebû'l-Fazl Muhammed ve Ebû Bekir Abdülvâhid adlı üç oğlu olduğunu ve bunlarla tanışma fırsatı bulduğunu söyleyen Sem'ânî, şeyhin kabrini defalarca ziyaret ettiğini de kaydeder (*el-Ensâb*, IX, 218).

Bir ara Merv'e giderek Büyük Selçuklu Veziri Nizâmülmülk'le görüşen ve ondan itibar gören Fârmedî çağının büyük âlim ve mutasavvıflarıyla tanışmış ve onlardan faydalanmıştır. Kendisi de Gazzâlî, İbn Bâkûye ve Abdülkâhir el-Bağdâdî de dahil olmak üzere pek çok âlim ve mutasavvıf üzerinde etkili olmuştur. Câmî *Nefeḥâtü'l-üns*'te (s. 370) Fârmedî'nin Gazzâlî'nin şeyhi olduğunu söyler. İkisi de Tûslu olan bu ünlü mutasavvıfların görüştükleri bilinmektedir. Nitekim Gazzâlî bizzat Fârmedî'den duyduğu birkaç söz naklede (*İhyâ'*, IV, 178). Kasım Kufralı Câmî'ye dayanarak Gazzâlî'nin Fârmedî'ye intisabının kesin olduğunu söylüyor da (*İA*, IV, 755) Fârmedî vefat et-

tiğinde yirmi yedi yaşında olan ve henüz tasavvufa yönelmemiş bulunan Gazzâlî'yi onun mürid ve halifesi saymak doğru değildir. Gazzâlî'nin, eserlerinde Fârmedî'den çok az söz etmesi de bunu göstermektedir.

Fârmedî, Nakşibendiyye'nin Alevî silsilesinde Ebû'l-Kâsım el-Cürcânî'nin, Bekrî silsilesinde ise Ebû'l-Hasan el-Harakânî'nin halifesi olarak gösterilir. Nakşibendiyye'nin her iki silsilesi Ebû Ali el-Fârmedî'de birleşir ve halifesi Yûsuf el-Hemedânî vasıtasıyla devam eder. Bu bakımdan Fârmedî Nakşibendî tarikati tarihinde önemli bir yere sahiptir.

BİBLİYOGRAFYA :

Hücvîrî, *Keşfü'l-maḥcûb* (Jukovski), s. 211; Gazzâlî, *İhyâ'*, IV, 178; Abdülgâfir el-Fârisî, *Târîhu Nisâbur*: *el-Munteḥab mine's-Siyâḥ* (nşr. Muhammed Kâzım el-Mahmûdî), Kum 1362 hş./1403, s. 628-629; Sem'ânî, *el-Ensâb*, IX, 218; Sübkî, *Ṭabaḳât*, V, 304; Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ'*, XVIII, 565; a.mlf., *el-İber*, II, 337; Câmî, *Nefeḥât*, s. 368-370; *Reşahât Tercümesi*, s. 14, 16; Münâvî, *el-Keuâkib*, II, 68; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, III, 355; Abdülmecid el-Hânî, *el-Ḥadâ'îku'l-verdiyye*, Kahire 1308, s. 71, 72; Muhammed b. el-Münewir, *Esrârü't-tevhîd ft maḳâmâtî's-Şeyḥ Ebî Sa'îd* (nşr. Zebîhullah Safâ), Tahran 1332 hş., s. 128-131, 196-197, 199; Safâ, *Edebiyyât*, II, 219-220, 556; Ma'sûm Ali Şah, *Ṭarâ'îḥ*, II, 308, 350, 352, 355, 554-555; *Nâme-i Dânişverân*, Tahran 1959, VIII, 306; Dihhudâ, *Luḡatnâme*, I, 676; Kasım Kufralı, "Gazzâlî", *İA*, IV, 755; M. Achena, "Abû 'Alî", *EI*² *Suppl.* (İng.), s. 14-15.

TAHSİN YAZICI

EBÜ ALİ el-GASSÂNİ

(bk. GASSÂNİ, Ebû Ali).

EBÜ ALİ el-HÂTİMİ

(bk. HÂTİMİ).

EBÜ ALİ KALENDER

(أبو علي قلندر)

(ö. 724/1324)

Hindistanlı sûfî şair.

Şerefeddin Pânîpetî veya Şah Bû Ali Kalender diye de tanınır. Irak'tan gelip Panîpat'a yerleşen bir aileye mensuptur. Babası Fahreddin, adının başındaki "sâlâr" (kumandan) unvanına bakılırsa burada askerlikle ilgili bir görevde bulunmuş olmalıdır. Ebû Ali Kalender'in hayatı hakkında yeterli bilgi yoktur. Onunla ilgili bilgi veren en eski kaynak olan Şems-i Sirâc Afîf'in *Târîh-i Firûzşâhi*

(telifi 800/1397) adlı eserinde, Delhi sultanlarından I. Gıyâseddin Tuğluk Şah'ın (1320-1325) henüz hükümdar olmadan önce oğlu Cevne Han (Muhammed b. Tuğluk) ve yeğeni Firûz Şah Tuğluk'la birlikte Ebû Ali Kalender'i ziyaret ettiğinden bahsedilir. XI. (XVII.) yüzyılda yazılan eserlerde ise onun Panipatlı olduğu, büyük bir ihtimalle tahsilini burada yaptığı sırada tıpkı ünlü şair Fahreddin-i İrâkî gibi kalenderlerle karşılaşmış onların dünyayı hiçe sayan yaşantılarına imrenerek öğrenimini yarıda bıraktığı ve kitaplarını nehire attığından söz edilir. Kalenderlere katıldıktan sonra ibadetleri de ihmal ettiği anlaşılmaktadır. Bu bilgilerin yanı sıra onun Anadolu'ya gidip Şemseddin-i Tebrîzî ve Mevlânâ ile görüştüğüne ilişkin rivayetler zaman bakımından gerçeğe bağdaşmaz; zira Mevlânâ ile olsa bile 645'te (1247) vefat eden Şemseddin-i Tebrîzî ile buluşması mümkün değildir. Ayrıca Ebû Ali Kalender'in Mevlânâ ve etrafındakilerden bahseden kaynakların hiçbirinde adı geçmemektedir.

Hayatları ve davranışları birbirine benzediği, ikisi de ilmi bırakıp kalender oldukları için büyük bir ihtimalle Fahreddin-i İrâkî ile ilgili bilgiler Ebû Ali Kalender'in hal tercümesine sokulmuştur. Anadolu'ya geçen Ebû Ali Kalender değil Fahreddin-i İrâkî'dir. Nitekim İrâkî, Şems ile olmasa bile Mevlânâ ile görüşmüştür (Eflâkî, I, 360, 399, 400; II, 594). Ebû Ali Kalender'in büyük Çiştî şeyhlerinden Kutbüddin Bahtiyâr-ı Kâkî'nin (ö. 633/1235) mânevî vârisi olduğundan ve Nizâmüddin Evliyâ (ö. 725/1325) ile görüştüğünden de bahsedilir. Vefatında Karnâl'e defnedilen Ebû Ali Kalender'in mezarı daha sonra Panipat'a nakledildiği için bu iki şehir halkı onun naaşının kendi şehirlerinde bulunduğunu iddia eder ve ölüm gününde her iki şehirde de aynı günde anma törenleri düzenlerler.

Farsça bir mesneviyi de ihtiva eden ve birçok defa basılan *Dîvân*'ı (Lahor 1915; Siyâlkût 1933) dışında İhtiyârüddin adlı bir şeyhe yazdığı ilâhî aşktan bahseden mektupları (*Mektûbât*) ile *Meşnevî-i Ke-lâm-ı Kalender* (Meerut 1890) ve *Meşnevî-i Bû 'Alî Şâh Kalender* (Dehli 1265; Leknev 1310, 1315; Lahor 1872; Kanpür 1871, 1872, 1880) adlı iki mesnevisi vardır. *Hikemnâme*, *Hükümnâme* veya *Hikmetnâme* adlarıyla anılan başka bir eserden daha söz edilirse de bu eserin ona ait olup olmadığı tartışmalıdır.

BİBLİYOGRAFYA :

Eflâkî, *Menâkıbü'l-ʿarifîn*, I, 360, 399, 400; II, 594; Abdülhak Dihlevî, *Ahbarü'l-ahyâr*, Delhi 1280/1863, s. 124-126; Allahdiyâ, *Siyerü'l-ahtâb*, Lucknow 1877, s. 405-407; *Proceedings Asiatic Society of Bengal* (1870), s. 125 (1873), s. 97; Hânbbâbâ, *Fihrist*, II, 2261; IV, 4098, 4515-4516; Muhammed İkrâm, *Âb-ı Keşer*, Karachi 1952, s. 287-288; J. A. Subhan, *Sufism: Its Saints and Shrines*, Lucknow 1960, s. 323-325; Schimmel, *Mystical Dimensions of Islam*, s. 350-351; Nurul Hasan, "Abû (Bû) 'Alî Kalandar", *EI²* (ing.), I, 104; Kh. A. Nizami, "Abû 'Alî Kalandar", *EI^r*, I, 258.

TAHSİN YAZICI

EBÛ ALİ el-KÂLÎ

(bk. KÂLÎ).

EBÛ ALİ el-MERZÛKÎ

(Abu Ali Merzûkî)

Ebû Alî Ahmed b. Muhammed
b. el-Hasen el-Merzûkî
(ö. 421/1030)

Basra dil mektebine mensup
âlim, edip ve münekkitt.

Muhtemelen 360 (970-71) yılında İsfahan'da doğdu. Merzûkî nisbesi dedelerinden biriyle ilgili olabilir. Çocukluğu ve gençliği hakkında fazla bilgi yoktur. Tahsilini İsfahan'da yaparken bir yandan da dokumacılıkla meşgul oldu. Zeki, çalışkan ve kabiliyetli olduğundan dil

ve edebiyat sahalarında erken yaşlarda kendisini yetiştirdi ve çevresinin takdirini kazandı. Hocaları arasında, kendisinden Sibeveyhi'nin *el-Kitâb*'ini okuduğu Ebû Ali el-Fârisî ile hadis rivayet ettiği Abdullah b. Ca'fer b. Fâris bulunmaktadır.

Şiir Büveyhî ailesinin çocuklarına bir süre hocalık yaptığı için Merzûkî'nin de Şiî olduğunu söyleyenler vardır. Başka talebeleri bulunup bulunmadığı konusunda kaynaklarda bilgi yoktur. Büveyhiler zamanında âlim ve edip olarak tanınan Sâhib b. Abbâd'ın, vaktiyle kendisi için ayağa kalkmayan Merzûkî'ye, vezir olduktan sonra iyi davranmadığı kaydedilmektedir. Ancak onun, İsfahan esnafından üç meşhur âlim yetiştiğini, bunlardan birinin dokumacı Merzûkî olduğunu söylediği de bilinmektedir. Merzûkî Zilhicce 421'de (Aralık 1030) Bağdat'ta vefat etti.

Eserleri. 1. *Şerhu Dîvânî'l-Ĥamâse*. Ebû Temmâm'ın *el-Ĥamâse*'sine yazdığı şerhtir. *el-Ĥamâse* üzerine birçok şerh yazılmakla birlikte bunlardan en çok beğenileni Merzûkî'nin eseri olmuştur. Zira bu şerhte, *el-Ĥamâse*'ye alınan şiirlerin açıklaması yanında şairleri hakkında da başka kaynaklarda az rastlanan bilgiler verilmiştir. Bilhassa bu şerhin mukaddimesiyle İbn Kuteybe'nin *eş-Şi'r ve ş-şu'arâ*' adlı eserine yazdığı mukaddime, edebî tenkitle ilgili ori-

Ebû Ali el-Merzûkî'nin *Şerhu Dîvânî'l-Ĥamâse* adlı eserinin ilk ve son sayfaları (Kâprülü Ktp., nr. 1308)

